

ნიკო ჯავახიშვილი

პირველი ქართველი ჰერალდიკოსი და ნუმისმატი მეფე

XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში კავკასიელ ხალხთა სამხედრო-პოლიტიკურ ლიდერებს შორის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ფიგურას წარმოადგენდა ქართლ-კახეთის მონარქი – ერეკლე II (1745-1798 წწ.). მან თავდადებული ბრძოლით მოიპოვა სუზერენული უფლებები სამხრეთკავკასიურ სამფლობელოებზე.

ერეკლე II-ის, როგორც სტრატეგისა და რეფორმატორი გვირგვინოსნის შესახებ საკმაოდ ბევრია ცნობილი, თუმცა მისი დაინტერესება ჰერალდიკითა და ნუმისმატიკით უკანასკნელ დრომდე არ ქცეულა საგანგებო კვლევის ობიექტად. არადა ფაქტია, რომ ხსენებული პიროვნება იყო პირველი მონარქი ბაგრატიონთა ათასწლოვანი სამეფო დინასტიიდან, რომელიც მონეტებს აგროვებდა და რომლის უშუალო ინიციატივითაც დაიხვეწა და თვისებრივად ახალ, ევროპულ საფეხურზე ავიდა ქართული სახელმწიფოს ჰერალდიკური სიმბოლიკა. ამ საკითხის შესწავლას მივუძღვენით საგანგებო ნაშრომი, რომელიც რუსულ ენაზე გამოქვეყნდა.¹

წინამდებარე სტატია წარმოადგენს ზემოხსენებული გამოკვლევის გადაზუსტებულ ვარიანტს.

---

¹ Н. Г. Джавахишвили. Первый кавказский монарх – геральдик и нумизмат. Материалы международной научной конференции: «Археология, этнология, фольклористика Кавказа». (Тбилиси, 25-27 июня 2009 года). Организаторы конференции: «Фонд Кавказа», «Комиссия по научному сотрудничеству со странами Кавказа» Национальной Академии Наук Грузии. Центр археологии имени Отара Лордкипанидзе Национального Музея Грузии. Тб. 2010, გვ. 416-418.

* * *

ქართული ჰერალდიკის (გერბთმცოდნეობის) ძეგლთა შორის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს და სრულქმნილ ნიმუშად ითვლება ერეკლე II-ის მეფობის პერიოდის ქართლ-კახეთის სამეფოს დიდი სახელმწიფო გერბი.²

1783 წლის 24 ივლისს, გეორგიევსკში, რუსეთის იმპერიასა და ქართლ-კახეთის სამეფოს შორის დაიდო ტრაქტატი, რომლის თანახმადაც აღმოსავლეთ საქართველო რუსეთის მფარველობაში შევიდა. აღნიშნული ტრაქტატი რატიფიცირებულ იქნა ჯერ რუსეთის იმპერატრიცა ეკატერინე II-ის, ხოლო მომდევნო წლის 24 იანვარს – ქართლ-კახეთის მეფე ერეკლე II-ის მიერ.

სარატიფიკაციო სიგელზე დასმულ ქართლ-კახეთის სამეფოს დიდ სახელმწიფო ბეჭედზე სრული სახით არის დაფიქსირებული ზემოხსენებული გერბი, ხოლო ქართველი მეფის ტიტულატურა ასეა წარმოდგენილი დოკუმენტში:

„ირაკლი მეორე, წყალობითა ღმრთისათა და კეთილნებობითა მეფე ქართლისა, მეფე კახეთისა, მემკვიდრე მფლობელი სამცხე-საათაბაგოსი, მთავარი ყაზახისა, მთავარი ბორჩალოსა, მთავარი შამშადილისა, მთავარი კაკისა, მთავარი შაქისა და მთავარი შირვანისა, მფლობელი და მბრძანებელი განჯისა და ერევნისა“.³

იმდროინდელი ევროპის მოწინავე სახელმწიფოების ჰერალდიკურ სიმბოლიკაში არსებული წესის თანახმად, სადაც მთავარი გერბის გარშემო მცირე გერბებს გამოსახავდნენ (მონარქის ტიტულატურის შესაბამისად), ბაგრატიონთა გერბის გარშემო გამოსახულია უპირველესად ქართლისა და კახეთის გერბები, ხოლო შემდეგ ქართლ-კახეთის ერთიან სამეფოსთან ვასალურ დამოკიდებულებაში მყოფი სამხრეთკავკასიური სამფლობელოების გერბები. დიდი სახელმწიფო გერბის გაფორმების ამგვარი სტილი ევროპულმა ჰერალდიკამ შეითვისა ქრისტიანუ-

² თ. ასათიანი, ქართული გერბთმცოდნეობა (ჰერალდიკა). თბ. 2002, გვ. 17.

³ გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა, დოკუმენტები, ფოტოპირები ვალერიან მაჭარაძისა. თბ. 1983, გვ. 153.

ლი ხატწერიდან, სადაც უფლის გარშემო წმიდანებს გამოსახავდნენ.⁴

ქართლ-კახეთის დიდ სახელმწიფო გერბზე აღბეჭდილი ცენტრალური ფარის გარშემო შემდეგი თანამიმდევრობით წარმოდგენილია:

1. **ქართლის გერბი** (ცხენოსანი წმ. გიორგი ლახვრავს გველშაპს);

2. **კახეთის გერბი** (ალმოდებული მთა, ორი ისრით ჯვარედინად გახვრეტილი);

3. **ერევნის გერბი** (არარატის მთაზე შემდგარი ნოეს კიდობანი. ეს სიმბოლო გამოსახულია სომხეთის რესპუბლიკის თანამედროვე გერბის ცენტრში);

4. **განჯის გერბი** (ქრისტეშობის სცენა: ღვთისმშობელი ყრმითა და სამი მოგვი. ერეკლე II-ის მიერ ხელმოწერილი დოკუმენტის მიხედვით, აქ გამოსახული უნდა ყოფილიყო სამი ალმოდებული მწვერვალი, რომელიც შემდეგ ბაქოს გუბერნიის გერბი იყო, ხოლო ამჟამად აზერბაიჯანის რესპუბლიკის გერბია);

5. **სამცხე-საათაბაგოს გერბი** (მონასტერი ტბის პირას);

6. **ყაზახის გერბი** (ხელი, რომელსაც შუბი უპყრია);

7. **ბორჩალოს გერბი** (გაშიშვლებული მახვილი);

8. **შამშადილოს გერბი** (თოფი);

9. **შირვანის გერბი** (მგელი);

10. **შაქის გერბი** (მელია).

ამ გერბზე დაკვირვება საფუძველს გვაძლევს დავასკვნათ, რომ მეფე ერეკლე II მოგვევლინა ჭეშმარიტ ნოვატორად, ქართული პერალდიკური სიმბოლიკის რეფორმატორად, რომლის გადაწყვეტილებითაც ქართლ-კახეთის სამეფოს დიდი სახელმწიფო გერბი იმდროინდელი ევროპული პერალდიკური სტანდარტების შესაფერის დონეზე გაფორმდა.

ზემოხსენებული ტრადიციის გადმოტანით მეფემ სცადა, რომ ქართულ გერბს თავისი კუთვნილი ადგილი დაეკავებინა ევროპულ სახელმწიფოთა გერბებს შორის, რაც უდავოდ პროგრესულ მოვლენას წარ-

---

⁴ დ. კლდიაშვილი. ქართლ-კახეთის სამეფოს დიდი სახელმწიფო ბეჭედი. ჟურ.: „ომეგა“, თბ. 2000, № 12, გვ. 87.

მოადგენდა.

ქართლ-კახეთის სამეფოს დიდი სახელმწიფო გერბი საფუძვლად დაედო რუსეთის იმპერიის დიდ სახელმწიფო გერბში XIX საუკუნიდან შეტანილ „საქართველოს სამეფოს გერბს“ (რუსულ ოფიციალურ დოკუმენტში – «герба Царства Грузинского»)⁵.

ამ გერბზე, ქართული სამეფოების გერბებთან ერთად, გამოსახული იყო საქართველოს შემადგენლობაში სხვადასხვა დროს შემავალი კავკასიური სამფლობელოების აღმნიშვნელი სიმბოლიკაც, კერძოდ: „ყაბარდოს მიწების გერბი“ (დოკუმენტში – «герб Кабардинских земель»); „სომხეთის გერბი“ (დოკუმენტში – «герб Армении») და „ჩერკასკებისა და მთიელი თავადების გერბი“ (დოკუმენტში – «герб Черкасских и Горских князей»)*.

ზემოხსენებული მრავალსახოვანი გერბი, რომელიც დამშვენებულია ბაგრატიონთა სამეფო გვირგვინით, – უნიკალური ჰერალდიკური ნიმუშია. იგი სიმბოლურად განასახიერებს ბაგრატიონთა ათასწლოვანი

⁵ Дворянские роды Российской империи. т. I. Князья. под редакцией С. Думина. СПб. 1993. გვ. 39.

* აქვე განემარტავთ, რომ გერბის დასახელებაში – «Черкасских» იგულისხმება არა ჩერქეზი ერი (რუსულ ენაზე – «Черкесы»), არამედ ჩერქეზული წარმომავლობის წარჩინებულ რუს ფეოდალთა – ჩერკასკების («Черкасские») საგვარეულო, რომლის შესახებაც ვკითხულობთ: «Черкасские, княжеский род, сложившийся в России во 2-й пол. 16 в. преим. из выезжавших на рус. службу правителей Кабарды – потомков Идара-мурзи. Фамилия Ч. происходит от распространённого в ср.-век. лит-ре наименования сев.-кавк. адыгских племён... В России Ч. принадлежали к верхушке правящего класса... Существовали также ветви князей Ч., не принадлежавших к потомкам Идара» (იხ.: «Большая советская энциклопедия», третье издание. т. 29. 1978, გვ. 79-80). იმ შემთხვევაში, თუ სახელწოდების «Черкасских» ქვეშ ვიგულისხმებთ არა ჩერკასკების საგვარეულოს, არამედ ჩერქეზ ერს, როგორც ეს არასწორად მიაჩნია ზოგიერთ მკვლევარს, მაშინ გამოდის სავსებით გაუპარტლებელი თეზა, რომლის მიხედვითაც ჩერქეზები არ ყოფილან მთიელები (?), რადგანაც აღნიშნული გერბის ოფიციალურ დასახელებაში («герб Черкасских и Горских князей») ისინი სრულიად მკაფიოდ არიან გამოიჯნულები მთიელი თავადებისაგან. ეს გამოიჯნა კი იმან განაპირობა, რომ იმ დროისათვის თავადი ჩერკასკები იყვნენ არა მთიელი, არამედ უკვე რუსი არისტოკრატები (დიდი ხნის წინათ რუსიფიცირებულნი)

სამეფო გვირგვინის ქვეშ გაერთიანებულ სრულიად კავკასიას. ამით რუსეთის იმპერიის მესვეურებმა თავიანთ უმნიშვნელოვანეს სიმბოლოზე – დიდ სახელმწიფო გერბზე ოფიციალურად დააფიქსირეს, რომ კავკასიაში საქართველო ტრადიციულად ჰეგემონ სახელმწიფოს წარმოადგენდა.⁶

ერეკლე II-მ ხელი შეუწყო ქართული საგვარეულო პერალდიკის განვითარებასაც. ის თავადის წოდების ბოძებასთან ერთად, საგვარეულო გერბებსაც გასცემდა.⁷

მეფე ნოვატორად მოგვევლინა ასევე იმდროინდელი ქართული ფულის ნიშნების გარეგნული სახის რეფორმირებაშიც.

ჯერ კიდევ 1754-1755 წლებიდან თბილისის სამეფო ზარაფხანაში მოჭრილ სპილენძის მონეტებზე გაჩნდა ქართულენოვანი წარწერა: „თეიმურაზ, ერეკლე“.

ქართლის მეფე თეიმურაზ II-ის გარდაცვალების (1762 წ.) შემდეგ, თბილისურ მონეტებზე გაჩნდა წარწერა: „ერეკლე“, რომელიც ამის შემდეგ, აღიბეჭდებოდა ერეკლე II-ის გარდაცვალებამდე მოჭრილ სპილენძის ფულის ყველა ნომინალზე.

ერეკლე II-ის მეფობის პერიოდში ბაგრატიონთა საგვარეულო გერბმა უკვე სრულად იტვირთა ქართლ-კახეთის მთავარი სახელმწიფო სიმბოლოს როლი.

1765-1766 წლებში თბილურ სპილენძის მონეტებზე: შაურიანზე, ბისტიანსა და ნახევარბისტიანზე, ქართული ნუმისმატიკის მრავალსაუკუნოვან ისტორიაში პირველად დაფიქსირდა ბაგრატიონთა სამეფო დინასტიის საგვარეულო სიმბოლიკა: გვირგვინი, სასწორი, სფერო, სკიპტრა და მახვილი.

1776-1777 წლებიდან თბილურ სპილენძის მონეტებზე გაჩნდა თევზის, 1781 წლიდან – ორთავიანი არწივის, ხოლო 1796 წელს – ერთთავიანი არწივის გამოსახულებანი.

⁶ ნ. ჯავახიშვილი. კავკასიური სიმბოლიკა საქართველოს სამეფოს გერბზე. წელიწდეული „ქართული დიპლომატია“. ტ. 13. თბ. 2007, გვ. 140.

⁷ თ. ასათიანი. ქართული გერბთმცოდნეობა (პერალდიკა), გვ. 38.

არსებობს ვარაუდი, რომ 1788-1796 წლებში თბილისში სანავ-რუზოდ მოჭრეს ოქროს შაურიანები ერთთავიანი არწივის გამო-სახელებით, წონით – 7, 14 გრამი.

ქართლ-კახეთის სამეფოსთან ვასალურ დამოკიდებულებაში მყოფ კავკასიურ სახანოებში ზოგჯერ იჭრებოდა თბილური ვერცხლის „სირ-მა-აბაზის“ ტიპის მონეტები. მაგალითად, ასეთი ტიპის აბაზები იჭრე-ბოდა ქალაქ ნუხაში (შაქის სახანო), ხოლო 1786-1791 წლებში – ქ. განჯაში (განჯის სახანო).⁸

1798 წლის 11 იანვარს, როდესაც ერეკლე II გარდაიცვალა, მი-სი პირადი ნივთების ნუსხა შეადგინეს. ვფიქრობთ, ეს ნუსხა საფუძ-ველს გვაძლევს ვივარაუდოთ, რომ მეფე აგროვებდა მონეტებს, ვინაი-დან მის საკუთრებაში აღმოჩნდა სხვადასხვა პერიოდისა და ტიპის ათასამდე (უფრო ზუსტად – 962 ცალი) ოქროს მონეტა, რომლებიც მოჭრილი იყო სხვადასხვა სახელმწიფოში, მათ შორის ბიზანტიაში, სპარსეთში, ოსმალეთში, რუსეთში, საფრანგეთში და სხვ.

იოანე მდივნის მიერ შედგენილი ნუსხიდან ნათელი ხდება, რომ ქართლ-კახეთის მეფის საკუთრებაში ყოფილა შემდეგი ტიპის ოქროს მონეტები: 11 ცალი – „კონსტანდინე ხელმწიფის ფოსო ოქრო“, 438 – ბაჯაღლოსი, 39 – რუსული იმპერიალი, 10 – ძველი ფრანგული, 191 – ოსმალური, 2 – თავრიზული, „ხუთის მინალთუნის ნოურუზის შაურები“ (შესაძლებელია აქ იგულისხმებოდეს თბილისური ოქროს შაურები), 4 – „საბყრანი ოქრო“; 40 – „იალდუზის“(?!); 120 – „რა-შის“ (?!) და სხვ.⁹

ზემოთ მოხსენიებულ ტერმინში „საბყრანი“ იგულისხმება სპარ-სეთის შაჰინშაჰების ტიტული – „საკებყერანი“, რომელიც ნიშნავდა: „ვარსკვლავთა ბედნიერი თანხვედრის მფლობელს“. ეს ტერმინი თვით

⁸ დ. კაპანაძე. ქართული ნუმიზმატიკა. თბ. 1969, გვ. 151-159; გ. დუნდუა, თ. დუნდუა, ნ. ჯავახიშვილი (ავტორთა კოლექტივთან ერთად). ფული საქარ-თველოში. მეორე გადაამუშავებული გამოცემა. თბ. 2003, გვ. 91-94.

⁹ მასალები საქართველოს ეკონომიური ისტორიისათვის. გვიანფოდალუ-რი ხანა. წიგნი III (აღმშენებლობა, სახელმწიფო ეკონომიკა, ქონება). მასალები შეარჩია და გამოსაცემად მოამზადა ნიკო ბერძენიშვილმა. თბ. 1955, გვ. 277-278.

მონეტებზეც ფიქსირდებოდა.¹⁰

1798 წლის 8 თებერვალს აღწერილ მეფის პირადი ნივთების დამატებით ნუსხაში ასევე იხსენიება შემდეგი ტიპის მონეტები: „ერთი დიდი კონსტანტინეს ოქრო, ერთი სხვა ძველი ოქრო, – ერკემლის სახე ზის, ოთხი ოქროს შაური... ერთი სხვა პატარა ოქრო“.¹¹

ის ფაქტი, რომ ზემოთ ჩამოთვლილი მონეტები წარმოადგენდა ერეკლე II-ის პირად ქონებას, თავისთავად გვაფიქრებინებს, რომ საქმე გვაქვს არა ოქროს ფულის ჩვეულებრივ მასასთან, რომელიც მეფეს თავისუფლად შეეძლო შეენახა სამეფო ხაზინაში, არამედ საკმაოდ მდიდარ ნუმიზმატიკურ კოლექციასთან.

ამრიგად, ქართლ-კახეთის მეფე ერეკლე II დიდ დაინტერესებას იჩენდა პერალდიკოსა და ნუმიზმატიკის მიმართ და იმავდროულად, მონეტების საყურადღებო კოლექციასაც ფლობდა.

---

¹⁰ გ. დუნდუა, თ. დუნდუა, ნ. ჯავახიშვილი (ავტორთა კოლექტივთან ერთად). ფული საქართველოში, გვ. 76.

¹¹ მასალები საქართველოს ეკონომიური ისტორიისათვის..., გვ. 282.

Niko Javakhishvili

**FIRST GEORGIAN HERALDIST AND NUMISMATIST
KING**

Summary

Quite a lot is known about Erekle II (1745-1798) as a strategist and a reformer king, but his interest in heraldry and numismatics had not been studied until recently.

In this article, for the first time in Georgian historiography, we have concluded, that Erekle II was the first king from centuries-old Bagrationi royal dynasty, who collected coins and was a heraldist. With his personal contribution, Georgian state heraldic symbols were modified and advanced to the new, European level.